

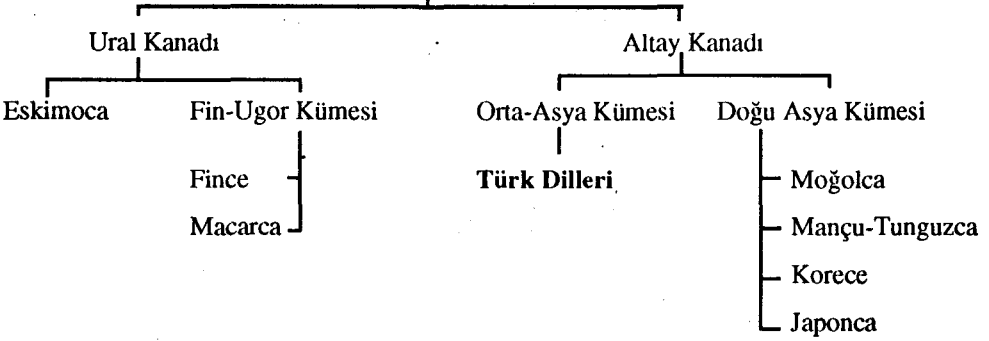
TÜRK DİLİ GEÇMİŞİ* (1988)

A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, Özcan Başkan Özel Sayısı, S. 22, Ağustos 1994

Özcan BAŞKAN

Yeryüzündeki çeşitli uluslar, kavimler, veya topluluklar tarafından konuşulmuş olan ve konuşulmakta bulunan irili ufaklı binlerce dil olduğu halde, bunların bir çoğunun kümelendiği belli 'dil aileleri', sayı bakımından oldukça azdır. Bunlardan başlıca üç tanesi, Türkçeyi düz veya dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Birincisi, Türkçenin de bağlı olduğu 'Ural-Altay' dilleri. İkincisi, İslâmlık nedeniyle pek çok sözcük alıntısının yapılmış olduğu Arapçanın bağlı bulunduğu 'Semitik' diller. Üçüncüsü ise, etkisinde kalınmış olan Farsçanın ve Fransızcanın bağlı olduğu 'Hınt-Avrupa' dilleri. Türkçenin kendi dil ailesi içindeki bağlantılar ise şöyle gösterilebilir:

URAL-ALTAY Dil Ailesi

Çizelgeden de görüleceği gibi, Türk dilleri, ve dolayısıyla bugünkü Türkçe, çok uzaktan da olsa, Moğolca, Japonca, Macarca, Fince gibi diller ile de bağlantılıdır. Ne var ki, bu gibi bağlantıları kurmaya yarayan benzerlikler, koşutluklar acaba ortak bir dilden gelme sonucudur? Yoksa yakın bölgelerde bir zamanlar birlikte oturmuş olmanın yarattığı dil alışverişlerinin yansımamızdır? Bu noktaların tartışılması, Türk bilimciler arasında onyıllardır sürüp gitmektedir. Binlerce yıl önceki bir dil akrabalığını alıp da, bunu, belli bir siyasal veya kültürel açıdan, aşırı biçimde yorumlayarak değerlendirmek, doğru olmasa gerektir. Düşünülmelidir ki, bugün Türkiye'de kullanılmakta olan Türkçe, son bin yıldır, Anadolu'daki eski dillerden de bir çok sözcükler, hatta dil özellikleri almış olup, bunları içinde barındırmaktadır. Bir başka deyişle, uzaktan akraba saydığı Japonya'dan çok daha fazla dil ilişkisi, son bin yıl içerisinde, Anadolu'nun yerli dilleri bağlamında gerçekleşmiştir. Bunun

* Bildirişim (kitabın içinde); İstanbul; 1988

dışında, öbür diller ile olan eski bağlantılar, tarihin o kadar gerilerinde kalmıştır ki, Marcarca ile ırk ilişkisi kurmak, bir yerde duygusallıktan öteye bir değer taşımaya gerek. Ayrıca, ırklar ve kavimler ile olan ilişkilerin her zaman olumlu olduğu da söylenemez. Şurası düşünülmelidir ki, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında birbirlerinin can düşmanı olarak savaşan İngilizler ve Almanlar, bundan daha 1500 yıl önce, aynı Germen topluluğu içinde iki komşu ve akraba kavimdirler. Benzer biçimde, 2nci Dünya Savaşı'nda Fransa'yı işgal eden Almanlar da, kendileri gibi bir Germen kavmi olan Frankların ülkesini ele geçirmişlerdi. Bugün, birbirlerinin can düşmanı olmakta devam eden Araplar ve İsraililer de, aynı Semitik topluluktan gelen, ve aynı dil ailesine bağlı dilleri konuşan kavimlerdir.

Bu bakımdan, Ural-Altay dil ailesi içindeki akrabalık ilişkileri ötesine geçilerek, yalnızca Türk Dilleri kümesi içindeki bağlantıları ele almak daha doğru olacaktır. Bu diller birbirlerinden 'dil, lehçe, şive, ağız' gibi terimler ile ayrılmaktadırlar. Türkbilimciler arasında da bu konuda tartışmalar, anlaşmazlıklar bulunmakta gibidir. Kimilerine göre, temelde bir tek 'Türk Dili' vardır. Şimdi veya tarihte görülen tüm başkalklar, bu tek 'ana dil' veya 'kök dil', ya da daha iyisi 'köken dil' denilen temel Türkçenin başka başka görünüşleridir. Bu durumda, Asya'nın doğusundan Avrupa'nın içlerine kada uzanan bir alanda konuşulan Türkçe türleri birer 'lehçe' sayılmalıydılar. Oysa, başkalarına göre, bugün bir Yugoslav Türkçesi ile bir Yakut Türkçesi, kişilerin birbirlerini karşılıklı olarak anlamalarına fırsat vermeyecek kadar birbirlerinden ayrıldılar. Evet, bugün Özbekçe bir yayım dinlenildiği zaman, belki bazı sözcükler yakalanabilir, ve genel olarak neden söz edildiği kavranabilir; fakat gene de bugünkü Türkçe ile Özbekçe iki ayrı lehçe değil de, iki ayrı dil sayılmalıdır. Ona bakılırsa, İtalyanca ile İspanyolca da, yeni Latin dilleri olarak birbirlerine çok benzerler; ama gene de ayrı diller olarak düşünülürler. Bu bakımdan, Türk dillerini öbeklerden kullanılacak olan tek ölçüt, 'karşılıklı bildirişme' olarak saptanmalıdır. Yoksa, sözcükler düzeyinde bir şeyler yakalamak bir ölçüt olamaz.

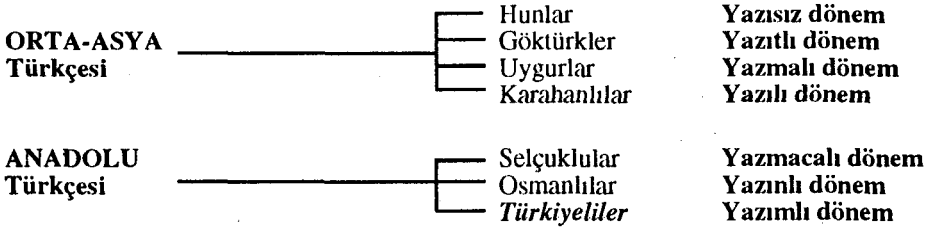
Böyle ele alınarak Türk dilleri öbeklenmeye başlandığında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. En azından, Türkbilimciler ayrı ayrı zamanlarda başka başka öbekleme yolları denemişlerdir. Fakat hepsinin kaygısı, tüm Türk dillerini kapsayacak olan bir kümeleme olmuştur. Oysa Türkiyeli birisi için en önemli olan 'Türk Dili', bugün Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, ulusal eğitim dili olarak kullanılan Türkçe olup, yalnızca bu dilin tarihsel gelişmesi ve geçmiş uzantısı önem taşır. Türkbilimcilerin eserlerinde, bütün öbür Türk dilleri de hep birlikte verilmeye çalışıldığı için, ortadaki tablo bulanıklaşmakta, karmaşıklaşmakta, ve sonunda Türkiyeli okuyucunun açık-seçik olarak anlayabileceği bir gelişim çizgisi belirginleşmemektedir. Bu bakımdan, 'bilimsel' Türkoloji çalışmalarından biraz arınarak, bugünkü Türkçenin geçmişini, tarihsel boyut içerisinde geriye doğru iz sürme yolu ile saptamak, kaçınılmaz olmaktadır. Ancak böylece, bugünkü Türkçe, ayrıntular arasında boğulup kalmaksızın gün ışığına çıkarılabilir.

Türk dilleri arasındaki dilsel başkalklar, kavimlerin coğrafya bakımından birbirlerinden ayrı düşmeleri, ve geniş bir bölgeye yayılmaları sonucunda oluşmuştur. İşte bu yüzden, ilk önce tarihsel gelişme çizgisini belirlemek, ve ancak ondan sonra dilsel özelliklere dayalı bir öbeklemeye gitmek gerekir.

Türk Dili İle İlgili Tarihler

M.Ö.	220	Hun devletinin kuruluşu	Türklerin tarih sahnesine çıkışı
M.S.	216	Hun devletinin sonu	Türk lehçelerinin gelişmesi
	720	Orhon - Tonyukuk yazıtı	Türkçenin yazıya geçirilmesi
	923	Karahanlı devletinin kuruluşu	Yazılı edebiyatın oluşması
	1071	Malazgirt Savaşı	Anadolu'nun yurt edinilmesi
	1299	Osmanlı devletinin kuruluşu	İmparatorluk kültürünün oluşması
	1453	İstanbul'un alınışı	Yeni Çağ'ın başlaması
	1839	Tanzimat Fermanı	Batı uygarlığına açılması
	1923	Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu	Çağdaşlamaya başlanması

Eğer bu çerçeveye göre düzenlenecek olursa, Türk dilinin gelişmesi şu biçimde gösterilebilir:

Bu dönemin özelliklerini şöyle özetlenebilir. Hunlar zamanında Türk dili yazıya geçirilmediği için, bunun hakkında, doğrudan doğruya bilgi edinilmesi olanaksızdır. Olsa olsa, Çin kaynaklarında kaydedilmiş olan biçimler vardır ki, bunlar da güvenilir olmaktan uzaktır. Nitekim, temelde olasılıkla /Kun/ biçiminde olan kavim adı bile, Çin kaynaklarında /Hiung-nu/ olarak geçmektedir. Bu bakımdan, Türk dilinin bu dönemi için 'yazısız' demek yanlış olmayacaktır.

Göktürkler döneminde, 'Orhon-Yenisey yazıtları' denilen, ve özellikle taş üstüne yazılmış bulunan ilk kayıtlar ortaya çıkmaktadır. İlk kez /Türk/ sözcüğü, kendi sesletimi ile yazılmıştır. Oysa Çin kaynaklarındaki kayıt, tıpkı 'Hun' /Hiung-nu/ çarpıtmasında olduğu gibi, bu sefer de /Tu-kyu/ biçimindedir. Bu da gösteriyor ki, bir dili incelerken, başka dillerin kayıtlarından çok, kendi kayıtlarına dayanmak daha sağlıklıdır. İşte bu döneme de, taş yazıtlar nedeniyle, 'yazıtlı' demek uygun olacaktır.

Uygurlar döneminde daha bir yerleşik düzene geçilmiştir. Elyazmaları biçiminde kayıtları bulunan bu dilde, özellikle Budistlik dinini benimseyen Uygurların, adına 'Burkancılık' denilen Budizm üzerine, el yazması eserleri vardır. İşte bu yüzden de, bu döneme 'yazmalı' adı verilebilir.

Karahanlılar evresi ise, Orta-Asya ve Anadolu devletlerinin Türkçeleri arasında bir geçiş noktası, bir ara-dönem sayılabilir. Çünkü, bu dönemde, Türkler artık Şamanlık dinini

bırakıp, toplu halde İslâmlık dinini benimsemişlerdir. Böylece, bir yandan eski Türklük duyguları ve dünya-görüşü sürmekle birlikte, öte yandan da yepyeni bir din anlayışı, ve bunun getirdiği yeni bir dünya-görüşü ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da, doğal olarak, çok sayıda Arapça sözcük Türkçeye girmiştir. Ne var ki, İslâmlık, bir yerde, İran üzerinden geçip ilerlediği için, Farsçadan da bir çok sözcükler Türkçeye geçmiştir. Bununla birlikte, Kaşgarlı Mahmud çok bilinen '*Sözlük*' eserini, ve Yusuf Has Hacib de '*Kutadgu Bilik*' eserini bu dönemde vermişlerdir. Kişilerin adları belirtilerek bağımsız, özgün kitapların yazılmış olduğu bu döneme de '**yazılı**' demek doğru olacaktır.

Selçukluların Türkçe kullanımı ise, resmi devlet dili olan Farsça etkisinde kaldığı için, bu dönemde özgün bir Türkçe edebiyat oluşturulmamış gibidir. Mevlâna'nın '*Mesnevi*' adlı eseri buna bir örnektir. İşte bu yüzden, bu döneme de olsa olsa '**yazmacalı**' gibi bir ad verilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Farsçanın etkisi sürmüştü bile, ve Arapçadan bol sayıda sözcük alıntısı yapılmışsa bile, sonuçta gene de bir Osmanlı edebiyatı oluşmuş sayılabilir. Fakat, bu edebiyatı Batı ölçütlerine göre değerlendirip ona göre yargılamak doğru olmasa gerek. Bir 'roman' türü geliştirmede için, bu edebiyatı yadsımak da yanlış olur. Şurası düşünülmelidir ki, her toplum, kendi gereksinmelerine uygun bir edebiyat yaratır. Bu bakımdan, Osmanlı dönemindeki askeri seferler, ekonomik refah, ve Doğulu yaşam biçimi sonunda, çok ince duyguları işleyen '**Divan Edebiyatı**' kendiliğinden ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Daha çok, dinsel bir dünya-görüşünün egemen olduğu böyle bir toplumda, bir hayal dünyasında yaşamak pek gerçekçi olmayabilir; ama, koşulların yarattığı bu durum bir suç da sayılmasa gerektir. Osmanlı edebiyatı, kendi içerisinde ve kendi değerlerine göre incelenirse, oya gibi işlenmiş bir edebiyat olarak göze çarpmaktadır. İşte, edebiyat eserlerinin yaratılması nedeniyle, bu döneme de '**yazınlı**' adı verilebilir.

Son dönem olan Cumhuriyet dönemindeki Türk dilinin belki de en büyük özelliği, uluslar-arası bir alfabe olan Latin abecesi ile yazıya geçirilmiş bulunmasıdır. Bunun simgesel anlamı ise, Türk dilinin, artık çağdaşlaşma akımı içinde bulunan bir ülke halkının dili olarak, uluslar-arası alanda kendi benliğini bulmuş olmasıdır. İşte bu bakımdan, Latin abecesi geçerli olduğu, ve yazımın artık uluslar-arası bir alfabe ile yapıldığı bu döneme '**yazınlı**' adını vermek uygun düşünse gerektir.

Daha çok yazı açısından yapılan böyle bir sıralamadan ayrı olarak, bir de genel dilsel özellikler bakımından Türk Dili belli dönemlere ayrılabilir. Batı dillerini belirtmekte kullanılan 'Eski, Orta, Yeni' gibi terimler Türkçe bakımından bazı kere yanıltıcı olmaktadır. Örnekte, '**Eski Türkçe**' denince, Türkçenin en eski dömeni değil de, '**Osmanlıca yazı**' anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, bu terimlerin bırakılarak, şöyle bir taze adlandırma yapılması belki daha aydınlatıcı olabilecektir:

TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NİN EVRELERİ

- A. **Ortak Türkçe** = **ORTA-ASYA TÜRKÇESİ.** Başlangıcından, Orhon yazıtlarına kadar olan dönem. Türkçe daha yazıya geçirilmemiş olup, lehçeler halindedir.
- B. **Erken Türkçe** = **TÜRKİSTAN TÜRKÇESİ.** Orhon yazıtlarından, Müslümanlığın kabul edilmesini de içermek üzere, Malazgirt savaşıma kadar olan dönem.
- C. **Ara Türkçe** = **İSLÂMLIK TÜRKÇESİ.** Müslümanlığın kabulünden ve Anadolu'ya girişten, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna kadar olan dönem.
- D. **Yakın Türkçe** = **ANADOLU TÜRKÇESİ.** Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan, Cumhuriyet'e kadar olan dönem. Bu sürede 3 ayrı aşama vardır.
1299-1453	Palazlanma aşaması
1453-1839	Olgunlaşma aşaması
1839-1923	Batılılaşma aşaması
- E. **Çağdaş Türkçe** = **CUMHURİYET TÜRKÇESİ.** Yeni Türk devletinin kuruluşundan başlayarak bugüne kadar gelen çağdaşlaşma dönemi.

Bugün Türkiye'de her aydın kimse, kullanmakta olduğu Türkçe dilinin tarihçesini yerince açık-seçik bir biçimde bilmemektedir. Çünkü uzman olmayan genel okuyucu için ortada bir kitap yoktur. Dilbilgisi kitaplarının başında verilen kırpık bilgiler ise, **Türkbilim** bölümlerinde yapılan 'akademik' öğretimin bütün karmaşıklığını taşımakta gibidir. Gerçekten de, Türkbilimciler, yalnızca Türkiye Türkçesi ile ilgilenmeyip, tüm Türkçe dilleri ile uğraşmakta, ve bu arada Türkiye Türkçesi de arada kaynayıp gitmektedir. Kendileri için belki de çok açık-seçik olan konular, dışarıdaki kişileri ürkütmekten başka bir işe yaramamaktadır. Sözelimi, bütün Türk dillerinin öbeklenmesi ya da kümelenmesi konusundaki çeşitli görüşler ve ayrı ayrı sınıflamalar, genel bir bilgi edinmek isteyen bir aydını hiç ilgilendirmez. Benzer biçimde, çeşitli Türk kavimlerinin, bazı kere çok az duyulmuş adlarını ardarda sıralamak da insanları aydınlatmaz. Fakat Türkçenin tarihçesi konusundaki yazılarda veya kitaplarda, yöntem bakımından, daha doğrusu yöntemsizlik bakımından gözlenen şöyle bir uygulama, bu konuda bilgi edinmek isteyenleri bunaltmakta, şaşırtmakta, ürkütmekte, ve soğutmaktadır. Türk dillerini konuşan çeşitli kavimler, başka başka devletler ve dinler altında, tarihin ayrı dönemlerinde, apayrı ülkelerde ortaya çıkmışlardır. Oysa çeşitli yazılarda, bu ayrı ölçütlerin hepsi birden aynı anda, ve birbirlerine girişik olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan, ilk önce, şu ayrı bakış noktalarını birbirlerinden ayırtlamak gerekir:

1. Tarihsel dönem 2. Yaşanılan bölge 3. Kavim adı 4. Devlet adı 5. Dil adı

İşte, Türkçe kitaplarda, bu beş açı, karmakarışık bir sıra ile, ve aynı anda öne sürülmektedir. Yani, önce bölge açılarından verilen bir bilgi, az sonra devlet adı ile anılmakta, biraz sonra kavim adından söz edilmektedir. Kullanılan terimler ve adlar ayrıca tanımlanmamış olduklarından, okuyucu da gerekli karşılaştırmaları yapamamaktadır. Sözelimi ‘**Karahanlı Türkçesi**’ dediğinde, bir devlet adı söz konusudur. Biraz sonra, bu dile ‘**Hakaniye lehçesi**’ denmektedir. Buna benzer biçimde, ‘**Uygur Türkçesi**’ dediğinde bir dil söz konusu olduğu halde, ‘**Oğuzca**’ denince bir dil kümesi anlaşılmalıdır. Fakat bu nokta belirtilmediği için, bunları okuyan kimse, karanlıkta ‘el yordamı’ ile yürümektedir. İşte bunun için şöyle bir **düzelge** yapılarak, ayrı ayrı açılar birbirlerinden ayırt edilebilir:

Yaklaşık 1nci yüzyıl	Kuzey-Batı <i>Güney-Batı</i>	Merkez ‘Mâverâünnehir’	Kuzey-Doğu Hunca Güney-Batı
Yaklaşık 8nci yüzyıl	Çuvaşça		Yakutça Göktürkçe Uygurca
Yaklaşık 11nci yüzyıl	Kıpçak Türkçesi Oğuz Türkçesi	‘Karahanlılar’ Devleti Hakaniye Türkçesi	Altay Türkçesi Uygur Türkçesi
Yaklaşık 15nci yüzyıl	Selçuklular Osmanlılar	‘Çağatay’ Devleti	Yakutlar
Yaklaşık 20nci yüzyıl	Tatarlar Kazaklar Karaimler Türkmenler Azeriler Türkiyeliler	Gagavuzlar Başkırtlar Kazanlılar Kırgızlar Özbekler	Yakutlar Abakanlar Sayanlar Yeni Uygurlar Sarı Uygurlar

Böyle bir öbeklemede **Türkiye Türkçesi**'ni ilgilendiren nokta, adına '**Oğuzca**' denen bir dil kümesinin, eski Hunlardan bugüne kadar gelebilmesidir. Orta-Asya'nın kuzey-doğusunda bulunan Baykal gölünden başlayıp, Mâverâünnehir'den ve Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek Anadolu'ya doğru kıvrılan bir kavis üzerinde, bugünkü **Türkiye Türkçesi**, eski Hun Türkçesi'ne kadar uzanabilmektedir.

Türkiye Türkçesi
Osmanlı Türkçesi

Selçuklu Türkçesi

Hun Türkçesi
Göktürk Türkçesi
Uygur Türkçesi
Karahanlı Türkçesi

Bunu göstermek için de, bundan 1255 yıl önce, 732 yılında dikilmiş olan Orhon yazıtlarından '**Gültekin**' yazıtında, bu bahadırın ağabeyi olan Bilge Kağan tarafından söylenmiş bulunan şu Göktürkçe sözler örnek olarak verilebilir:

Türk Oğuz begleri, budun, eşidin
'Türk Oğuz beyleri, kavmi, iştin'

Türk budun yok bolmazun tiyin
'Türk ulusu yok olmasın diye...'

Tengri töpesinde tutup yügerü kötürmiş erinç
'Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüş imiş'

Tağdaki inmiş, tirilip yetmiş er bolmuş
'Dağdaki inmiş, derlenip yetmiş erkek olmuş'

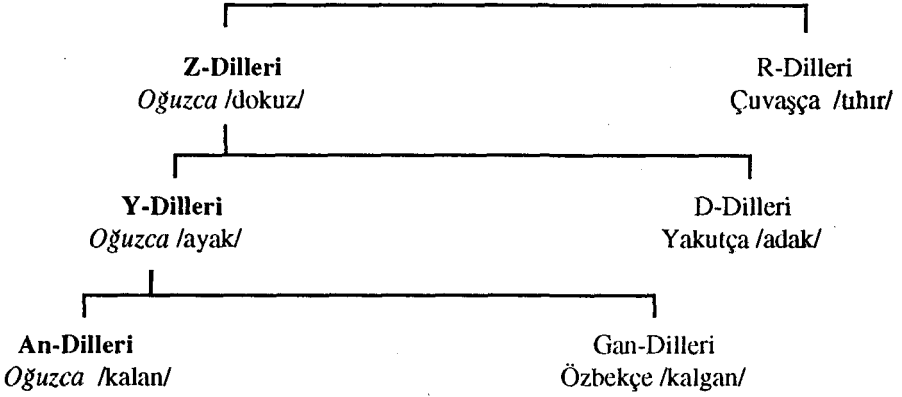
Akanım kagan ölüp üçdukta özüm sekiz yaşta kaltım
'Babam kağan uçunca kendim sekiz yaşında kaldım'

Bilmedükün için, bizine yanıldukın için kagamı öltü
'Bilmediği için, bize karşı yanıldığı için hakamı öldü'

Türk budun için tün udımadım, küntüz olurmadım
'Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturmadım'

Bu noktada sorulacak olan soru ise şudur. Acaba, bu '**Oğuzca**' denilen Güney-Batı Türkçesini, öbür başka Türk dillerinden ayıran dilsel özellikler nelerdir? Bunun için ortaya çeşitli ölçütler sürülebilirse de, yalnızca üç sözcüklük şöyle bir dizim, '**Oğuzca**' türü Türkçeyi öbürlerinden ayırmaya yeter: */dokuz ayak kalan/*. Buna göre, Türk dilleri şu biçimde öbeklenebilirler:

Köken Türkçe

Şurası da belirtilmelidir ki, böyle bir öbeleme yalnızca dilsel öğelere göre yapılmıştır. Oysa, Türk boyları çeşitli ülkelerde yurtlar edinmişler, başka başka dinlere girmişlerdir. Yüzyıllar boyunca görünen bu hareketlilik yüzünden, dil özelliklerine göre ayrılan bölgeler ile, yurt edinilen bölgeler her zaman birbirlerini tutmamaktadırlar. Sözgelimi, Oğuzca çizgisinden olan Kıpçak Türkçesi, bir taraftan Macaristan içlerine sarkan boylar tarafından Avrupa'ya aktarılırken; öte yandan, köle olarak götürüldükleri Mısırda sonradan kurdukları kölemen Devleti ile de Afrika'ya taşınmıştır. Bu bakımdan, Anadolu'ya özgü gibi gelen dilsel özelliklerden bir çoğu, Avrupa içlerinde de görülebilir. Öte yandan, temelde Şaman olan Türklerden bazıları sonradan nasıl Budist olmuşlarsa, başkaları da öbür dinleri kabul etmişlerdir. Bunun en belirgin örneği, hiç kuşkusuz, İslâmlık dünyasına girilmiş olmasıdır. 945 yılında, hükümdar Satuk Buğra Han zamanında Müslüman olan Karahanlılar'a karşı, Hazarlar bundan 150 yıl kadar önce, 800 yılında Musevilik dinini kabul etmişlerdir. İlk bakışta, 'Yahudi Türk' olgusu insanı şaşırtıyorsa da, söz konusu şeyin bir ırk değiştirmesi olmayıp, yalnızca bir din başkalığı olduğunu vurgulamak gerekir. Bazılarına göre, Hazarlar'ın hiç değilse kısmen devamı olduğu söylenen Karaimler veya Karaitler, bugün de Ukrayna, Litvanya, Kırım yörelerinde bu dinlerini sürdürmektedirler. 'Kara-Oğuz' veya 'Gök-Oğuz' boyundan gelmiş olabilecekleri söylenen Gagavuzlar ise, 11nci yüzyılda Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmişler, ve bugüne kadar da sürdürmüşlerdir. Tuna boylarında yaşayan Gagavuzlar'dan ayrı olarak, Volga bölgesinde yaşayan Çuvaşlar da, aynı biçimde, Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Yaklaşık 1500 yıldır başka Türk boyları ile ilişkileri kesik olan Çuvaşların Türkçesi, aradan geçen zaman yüzünden, ve ayrı bir bölgede sıkışıp kalma sonucunda, bugünkü Türkiye Türkçesine en uzak sayılabilecek bir dil olmuştur. Sözü edilen bu Türk boyları din değiştirmekle birlikte, hiç değilse Türkçelerini korumuşlardır. Kazan bölgesinde kalan Volga Bulgarları, şimdiye kadar, Kazanlılar olarak dillerini ve dinlerini korumuşlarsa da, daha aşağı inen Tuna Bulgarları zamanla İslavlaşmışlar, ve böylece, hem ırklarını, hem dinlerini, hem de dillerini değiştirmişlerdir. Eski düşman, yeni dost olan komşu Bulgarların, bir zamanlar Türk olup da, bugün başka davranmaları, hem talihin, hem de tarihin bir cilvesi olsa gerektir.